

ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНКУ САМОПЕРЕТВОРЕННЯ В УМОВАХ БЕЗПЕРЕВНОЇ ОСВІТИ

Криза, пов'язана з нестабільністю етнічної або професійної ідентичності особистості, в межах індивідуальної життєвої траєкторії випробовує адаптивні механізми особистості, і якщо суспільство створює програми допомоги — культурної асиміляції, безпервної освіти, то відбувається успішна перебудова деяких переконань і життєвих диспозицій.

Ключові слова: адаптація, життєва траєкторія, безробіття, безпервна освіта.

Постановка проблеми

Вступ. В. Роменець [5] виділяє такі компоненти структури вчинку: ситуативний, мотиваційний, дійовий, післядійовий. Ситуації, за яких виникають передумови для вчинку самоперетворення, можна поділити на чотири основні типи:

1) зменшення ресурсів навколишнього середовища, що призводить до незадоволення будь-якої з базових потреб індивіда (звільнення з роботи, розлучення, переїзд і втрата звичного кола спілкування тощо);

2) зменшення ресурсів індивіда (захворювання, вікові зміни, явища емоційного та професійного вигорання);

3) збільшення вимог навколишнього середовища (створення власної сім'ї, народження дитини, перехід на більш відповідальну посаду);

4) збільшення вимог індивіда (прагнення нового сімейного, професійного, кар'єрного статусу); ці ситуації важко назвати кризовими чи навіть стресовими, здебільшого вони перебувають у межах нормальної адаптивності людини, але спонукають до перегляду свого життєвого шляху та прийняття відповідальних рішень.

Мотивація вчинку самоперетворення виникає у відповідь на вищеперераховані ситуації тимчасової дезадаптації.

Аналіз попередніх досліджень. Суб'єктний підхід, що представлений у вітчизняній науці в працях В.Татенко, передбачає розуміння людини як цілісної самодіяльної субстанції, інтегрованої на рівні свідомості та діяльності, свідомого і несвідомого, форми і змісту психічного життя, суперечливої єдності тіла, душі і духу, індивідуального і суспільного, біологічного і соціального в динаміці їх взаємозв'язку. Саме суб'єктна парадигма дає життя продуктивним психологічним дослідженням, результати яких відкривають нові горизонти для розвитку гуманістично налаштованої науки і практики. Цей підхід має багато спільного із ситуативним через те, що кожний момент свого життя людина занурена в ситуацію, яка може бути для неї більш чи менш значущою. Успішність її активності залежить (з погляду суб'єктного підходу) від того, наскільки вона спроможна визначитись у своєму внутрішньому та зовнішньому світі, адекватно співвіднести свої інтенції і потенції з динамікою ситуаційних змін і правильно прийняти рішення щодо простору і часу своїх дій, що тісно перегукується з концепцією О. Кроніка.

Якщо людина визнається суб'єктом власного психічного життя (що не виключає, а передбачає вибіркоче врахування і творче застосування досвіду людства), то їй має бути притаманна здатність до проектування своєї життєдіяльності. Специфічно людського характеру таке сутнісне проектування набуває тоді, коли проект очікуваного «майбуття» має виразне особистісне, авторське, індивідуальне обличчя. Кожний проект розгортання людиною своїх сутнісних сил має сенс лише за умови його обов'язкової реалізації у практиці її індивідуального життя як цілого. Суб'єктність у цьому сенсі означає не що інше, як сутнісне самоперевершування — творення лю-

диною нових форм і способів її індивідуального буття і буття світу, частиною якого вона є.

Метою нашого дослідження було виявлення чинників побудови життєвої траєкторії особистості в умовах сучасного соціально-економічного й освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу

Гіпотеза дослідження. Мотивація досягнення та позитивний досвід самоперетворення створюють достатній мотиваційний потенціал для того, щоб людина усвідомила наявність ситуації тимчасової дезадаптації й обрала властиву їй стратегію здійснення вчинку самоперетворення.

Теоретичний огляд проблеми. Ця стратегія може бути спрямована на зміну власних життєвих диспозицій, переконань, засобів діяльності. За інтернального спрямування вчинкової активності людина вважає себе джерелом проблеми та скеровує енергію на те, щоб якнайбільше відповідати вимогам оточення (якими вона їх уявляє). У разі екстернального спрямування активності індивід також здійснює процес самоперетворення, але з метою «добрати» необхідні ресурси для зміни оточення відповідно до власних потреб і цінностей. Коли ресурсів (фінансових, інформаційних, особистісних) стає достатньо, люди цього типу припиняють процес самоперетворення та починають активне перетворення оточення: міняють роботу, переглядають стосунки з друзями та колегами, започатковують власний бізнес тощо.

Крім внутрішнього чи зовнішнього спрямування активності індивіда, стратегії вчинку самоперетворення розрізняються і за спрямуванням (на зростання чи мінімізацію). У випадку тенденції до зростання індивід прагне до збільшення власних ресурсів і ресурсів середовища. Якщо ж домінують тенденція до мінімізації, економії наявних ресурсів, то творча енергія самоперетворення спрямовується на зменшення вимог як зі свого боку, так і з боку оточення (відмова від ризикованого просування кар'єри, економія грошових коштів, мінімізація соціальних контактів тощо).

Використання будь-якої з означених стратегій самоперетворення має наслідком стабілізацію, виникнення ситуації адаптованості — динамічної рівноваги між наявними вимогами та ресурсами. У рамках післядійового етапу відбувається осмислення й оцінка вчинку самоперетворення. Він сприймається як суттєва подія життєвого шляху особистості, отриманий досвід може стати основою для подальших вчинків схожого спрямування. Поєднання параметрів базових диспозицій, життєвої стратегії (К. Абульханова-Славська [1]) та зовнішнього компонента адаптеми гіпотетично приводить до виникнення індивідуальної реакції на життєву та професійну кризу, що створює базові елементи життєвої траєкторії. Ця схема наведена в (табл.). Поєднання ситуації з обраною особистістю стратегією адаптивної активності буде зумовлювати новий елемент життєвої траєкторії до виникнення нової ситуації тимчасової дезадаптації. Суб'єктна активність особистості може бути спрямована на рефлексію власного стилю адаптивної активності та розширення діапазону поведінки, що здійснюється за допомогою вчинку самоперетворення.

Таблиця

Чинники формування елементів життєвої траєкторії

Життєва диспозиція	Суспільний компонент адаптеми	Життєва стратегія	Базові елементи життєвої траєкторії
1	2	3	4
Відкритість новому досвіду	Стабільність	Активна	Хобі-реакції
		Пасивна	Професійне зростання
	Трансформація	Активна	Міграція
		Пасивна	Перенавчання
Стабілізація	Стабільність	Активна	Управлінська активність
		Пасивна	Стабільне працевлаштування

Продовження таблиці

12	2	3	4
			на виконавчій посаді
	Трансформація	Активна	«Випадкове» працевлаштування
		Пасивна	Тривале безробіття
Самоперетворення	Стабільність	Активна	Особистісне зростання
		Пасивна	Духовний пошук
	Трансформація	Активна	Зміна професійної ідентичності
		Пасивна	Криза нереалізованих можливостей
Самопідсилення	Стабільність	Активна	Самореалізація, творче зростання
		Пасивна	Професійна деформація
	Трансформація	Активна	Делінквентна поведінка
		Пасивна	Адиктивна поведінка

З метою досягнення такої гнучкості реагування у ситуаціях дезадаптації особистості необхідно оволодіти вмінням усвідомлення та трансформації звичної системи життєвих диспозицій, що була засвоєна в процесі соціалізації. Таким чином у цьому варіанті ситуативного підходу (що поєднує вчинкову парадигму та принцип варіативності) як об'єкт вчинку виступає стратегія адаптивної активності в конкретній ситуації, а суб'єктом є особистість, здатна обирати та впливати на власні стильові особливості.

Виходячи з мети нашого дослідження, ми здебільшого звертали увагу на ті елементи життєвої траєкторії розвитку, що стосуються аспектів професійної складової людського життя. Система безпервної освіти надає можливість реалізації таких елементів життєвої траєкторії, як хобі-реакції, професійне зростання, перенавчання, духовний пошук, здобуття другої освіти зі зміною професійної ідентичності[4].

Проведемо порівняльний аналіз вчинкової активності суб'єктів з різними варіантами життєвих траєкторій в умовах безпервної освіти.

У спрямуванні особистості на пошук нового досвіду в умовах відносно стабільної життєвої та трудової ситуації виникає базова суперечність між потребами особистості та можливостями їх реалізації. За цієї умови людина активно шукає діяльність, яка б вдовольняла потребу засвоєння нового досвіду та самореалізації. Наявність тих або інших захоплень (що мають переважно просоціальне спрямування) дає змогу вийти з ситуації тимчасової дезадаптації. Достатня кількість курсів, тренінгів, дистанційного навчання й інтернет-спільнот, об'єднаних якимось захопленням, сприяють цьому варіанту подолання нестабільного періоду життєвої траєкторії. Але, окрім зовнішнього пошуку можливостей, відбувається внутрішня вчинкова активність, яка допомагає здійснити самоідентифікацію не лише у відповідності з попередньою професійною ідентичністю, а й у сфері власного захоплення. Рольові позиції, рівень ставлення до самого себе можуть здебільшого не співпадати; у людини, яка досягла високого рівня професійної успішності, може бути низький рівень успішності у сфері захоплень. На післядієвому етапі відбувається розширення уявлень про себе, можливо, відбувається пошук нового виду діяльності. В цілому цей варіант побудови життєвої траєкторії може сприяти підвищенню адаптивних можливостей особистості.

Професійне зростання відбувається в межах уже наявного професійного самовизначення [3]. Спонукальними мотивами можуть бути як внутрішній (прагнення до професійного вдосконалення), так і зовнішній (вимоги підприємства). На етапі реалізації вчинкової активності відбувається свідоме та спрямоване підвищення професійної компетентності, що, в свою чергу, може як сприяти професійній самореалізації,

так і призводити до кризи нереалізованих можливостей. Ризик тимчасової дезадаптації за такого варіанта життєвої траєкторії виникає внаслідок неузгодженості між власним прагненням збільшити професійну компетентність і вимогами та можливостями професійної діяльності. На післядієвому етапі відбувається узгодження професійних амбіцій і можливостей підприємства щодо надання необхідної професійної реалізації.

Міграційні процеси спонукають людину до інтеграції у нове соціокультурне середовище. Іноді цей процес починається ще на етапі підготовки до переїзду з вивченням мови та культури тої країни, куди планується переїзд. Зараз в Україні існують дві базові тенденції у сфері трудової міграції: 1) міграція громадян України за кордон (насамперед до Росії або країн Євросоюзу) з метою тимчасового працевлаштування, 2) міграція в Україну мешканців з Африки та східних країн, які прагнуть стабільного (але не завжди легального) працевлаштування. У цьому випадку вчинкова активність спрямована насамперед на визначення власної етнічної ідентичності та пошук оптимальної стратегії акультурації до нового середовища. Можливо виникнення суперечностей не лише між системою етнічних життєвих диспозицій, а й пов'язаних зі зміною професійного статусу — у більшості випадків трудова міграція призводить до працевлаштування на посаду, яка потребує меншої кваліфікації та має нижчий соціальний статус, ніж попередня, що була втрачена у власній країні. Вчинкова активність спрямована на акультурацію, інтеграцію до своєї особистості нового культурного та професійного досвіду може призвести як до збагачення особистості новим досвідом і новими можливостями, так і до маргіналізації та втрати самоповаги. Саме тому система безперервної освіти має сприяти як вивченню іноземних мов та іноземної культури потенційними мігрантами з України, так і процесу культурної асиміляції трудових мігрантів, що прибувають до нашої країни.

Процес перенавчання незайнятого населення виникає з ініціативи служби зайнятості, за відносно пасивної згоди самої особи, що спрямовано на перенавчання, яке визначається як сукупність двох складових, першою з яких є запит ринку праці на відповідних спеціалістів, зазвичай перенавчання здійснюється за наявності цільового замовлення від роботодавця на визначену кількість спеціалістів, притому, що на обліку немає безробітних з відповідною кваліфікацією. Другою складовою є потреба та можливість перенавчатися з боку безробітного. Його попередня спеціальність втрачена внаслідок великої перерви між попереднім навчанням і працевлаштуванням, змін у стані здоров'я або змін на самому ринку праці (зникнення відповідної спеціальності). Враховується також психологічна та психофізіологічна можливість роботи за тою спеціальністю, на яку відбувається перенавчання. Специфікою вчинкової активності у цьому випадку є те, що ситуація виникає завдяки зовнішньому тиску, мотивацією людини може бути як формування нової професійної ідентичності, так і спроби збереження попередньої професійної самоідентифікації.

У межах нашої концепції адаптивності перенавчання розглядається як варіант вчинку самоперетворення, за якого відбувається не лише засвоєння нових знань і навичок, а й зміна професійної ідентичності; у цьому полягає його відмінність від підвищення кваліфікації, що сприяє розвитку почуття власної професійної ідентичності.

Водночас перенавчання, особливо якщо йдеться про спеціальність іншої групи або професію із суттєво відмінними вимогами до особистості, само собою виступає стресовим фактором, для подолання якого потрібна специфічна та загальна адаптивність.

За регресивного типу адаптації безперервна освіта може бути використана як варіант самовиправдання у випадку недостатнього рівня професійної успішності. У деяких «вічних студентів» існує порочне коло диспозицій, що унеможлиблює продуктивну професійну діяльність. Такий варіант навчальної діяльності призводить до накопичення величезного обсягу фрагментарних знань із професій різних видів, але ці знання не є системними, тому аж ніяк не сприяють реальній професійній адаптації.

Метою перенавчання, яке ініційоване службою зайнятості, є засвоєння нової професійної ідентичності з відповідним переліком як вмінь і навичок, так і системи переконань і цінностей, що властиві новій спеціальності. Саме таке спрямування активності слухачів сприяє їхньому подальшому успішному працевлаштуванню за новою спеціальністю.

За наявності стабільного професійного середовища й активної життєвої стратегії самого індивіда виникає суперечність між прагненням до кар'єрного зростання й управлінської активності та браком знань і вмінь у сфері сучасного менеджменту. Це викликає потребу в здобутті другої освіти в сфері соціальних комунікацій, або отриманні необхідних знань у системі МВІ, на короткочасних курсах, тренінгах, семінарах... Переорієнтація особистості з професійного вдосконалення на управлінську активність викликає суперечність між сформованим «Я-образом» професіонала, з відповідними компетенціями та життєвими диспозиціями, та створенням нового «Я-образу» управлінця. Зміна характеру праці та характеру стосунків з оточенням потребує не лише навчання системі знань, а й психологічного супроводу, що суттєво прискорює адаптацію до нової посади та пов'язаних з нею вимог [6].

Особи, що перебувають у ситуації тривалого безробіття, стабільного або випадкового працевлаштування, не звертаються до системи безпервної освіти за відсутністю потреби та браком адаптивних можливостей. А ось використання навчального процесу з метою особистісного зростання та духовного пошуку можливе, особливо при одержанні другої вищої психологічної, філософської або богословської освіти [2]. Вчинкова активність у цих випадках виникає внаслідок внутрішньоособистісного конфлікту між Я-реальним, та Я-ідеальним, іноді з перебігом екзистенціальної кризи, пов'язаної з втратою сенсу життя. Особистість намагається відповісти на власні екзистенціальні запитання або намагається узгодити уявлення про самого себе за допомогою засвоєння системи знань і професійних компетенцій. Внаслідок цього, ситуація тимчасової дезадаптації поглиблюється. Було б бажаним, щоб подібна проблематика вирішувалася не під час здобуття другої освіти, а у відповідних умовах — на тренінгах, психотерапевтичних групах або релігійному навчанні. Однак об'єктивною реальністю є те, що значна частина слухачів другої вищої освіти вмотивована саме цими прагненнями. За наявності відповідного психолого-педагогічного супроводу відбувається процес самоперетворення, спрямований на індивідуалізацію та особистісну інтеграцію. На післядів'євому етапі відбувається повернення до стабільного проміжку життєвої траєкторії, використання здобутих знань і вмінь у повсякденному житті або збагачення попередньої професійної діяльності.

Стратегія активного самоперетворення в умовах трансформації ринку праці приводить до самостійного перенавчання з метою зміни професійної ідентичності з подальшим пошуком працевлаштування за новою спеціальністю. Цей варіант життєвої траєкторії зустрічається в дорослих, що мають досвід самореалізації у попередній спеціальності, але вони відчувають невідповідність між власним прагненням до самореалізації та можливостями ринку праці. Здобуття другої освіти сприймається як можливість розвитку та пошуку чогось нового. Ситуація тимчасової дезадаптації виникає внаслідок суперечностей між попередніми та новими професійними системами цінностей та переконань. У процесі перенавчання відбувається усвідомлення наявного протиріччя, перехід до нової системи та професійної ідентичності. Означений процес нагадує процес акультурації у новому етнічному середовищі, але у випадку перенавчання він ускладнюється тим, що навчання відбувається переважно у заочній формі, і людина зберігає попередній професійний статус, коло спілкування з представниками попередньої професії. Тому під час навчання необхідно докладати спеціальних зусиль з метою інтеграції людини до нової системи професійних диспозицій.

Висновки

У нашому дослідженні розглядається життєва траєкторія розвитку особистості, яка є наслідком поєднання суб'єктивної складової (життєвої перспективи, стратегії, життєвого стилю й адаптивності особистості), об'єктивної (умови нестабільного соціального середовища) та ситуативної складової (стратегії адаптивної активності у ситуації тимчасової дезадаптації). Саме ситуативна складова визначає реальну успішність життєдіяльності особистості. Залежно від життєвих диспозицій, життєвої стратегії й умов зовнішньої складової адаптеми можна виокремити 16 варіантів поведінки у ситуації тимчасової дезадаптації, що може бути подолана із застосуванням ресурсів безпервної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Типологический подход к личности профессионала. Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / К. А. Абульханова-Славская. — М. : Ин-т психологии АН СССР, 1991. — С. 21–36.
2. Асмолов А. Г. Образование как расширение возможностей развития личности / А. Г. Асмолов, Г. А. Ягодин // Вопросы психологии. — 1992. — № 1. — С. 6–13.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития / Э. Ф. Зеер. — М. : Академия, 2007. — 240 с.
4. Киричук О. В. Моніторинг особистісного зростання: програми вхідного, проміжного та вихідного тестування підготовки фахівців соціономічних спеціальностей / О. В. Киричук. — К. : ІПК ДСЗУ, 2001. — 306 с.
5. Основы психологии: навч. посіб. / за ред. О. Киричука, В. Роменця. — К. : Либідь, 1995. — 631 с.
6. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении / В. А. Татенко. — К. : Просвіта, 1996.

Милютина Е. Л.

ОСОБЕННОСТИ ПОСТУПКА САМОТРАНСФОРМАЦИИ В УСЛОВИЯХ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Посвящается проблеме учебных технологий и психологического сопровождения процесса изменения профессиональной идентичности в ходе переобучения и получения второго высшего образования. Обращается особое внимание на важность применения компетентностного подхода к обучению.

Ключевые слова: адаптация, непрерывное образование, переобучение.

Milutina K. L.

FEATURES SELF-TRANSFORMATION ACT IN CONTINUING EDUCATION

The article is devoted to the study of technology and psychological support of the process of change in the professional identity of retraining and the second higher education. Underlining the importance of a competence-based approach to learning.

Key words (adaptation, continuing education, retraining).